

Tarih

İsmail ÇOLAK

OSMANLI' DA ÇEVRE

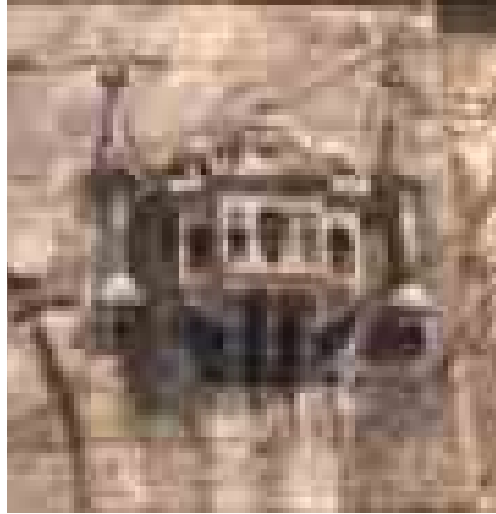
Çevre Hassasiyetinin Dinî Kaynağı

Osmanlı Devleti, bütün hususlarda gösterdiği derin hassasiyeti çevre konusunda da göstermiş, bunu yasal düzenlemeler ve müeyyideler ile ortaya koymuştur. Osmanlı'da çevre kültürünün zihni arka planını İslâmî esaslar belirlemekteydi. İslâmî hükümleri dikkate almadan Osmanlı yöneticisinin çevreye ilişkin düzenlemelerini ve Osmanlı toplumunun çevreye karşı tutumunu değerlendirmek eksik kalır.

İslâm'da çevrenin korunması bazı ilkelere dayanır. İsrâf haramdır, temizlik dinin yarısıdır, zarar-zıyanı temizlemek toplumun menfaatinin korunmasıdır. Kur'an, bu sebeple denge ve düzenden söz eder. Dünya bir nimettir; insanoğlu bu nimeti korumakla ve israf etmeden faydalanmakla mükelleftir. Çünkü verilen nimette diğer insanların ve canlıların hakkı vardır. Nimette israf ve nimeti gözetmemek bir nankörlük ve hakka tecavüzdür.

Kur'an, temizlik konuların-

da da İslâm toplumunu daima uyarır. Pek çok ayet manevî temizliğin yanında maddî temizliğe de atıfta bulunur. Ayrıca Kur'an, cenneti ağacı, yeşili, suyu bol olan harikulade bir mekân olarak tarif eder. Bu-

nunla, içinde yaşanan ve olması gereken çevrenin nasıl olması gerektiğine dikkat çeker.

Çevre Bilincinin Kültüre Dönüşmesi

Osmanlı sultanları, halkın hayat standartlarının yükselmesini, sadece satın alma gücünün artırılması değil, fizikî çevrenin de yaşanabilir bir mekân hâline getirilmesi olarak algıla-

mışlardır. Osmanlı'nın modern dünyaya bıraktığı en önemli miraslardan biri de, çağdaşlarının çok ötesinde bir çevre kültürü bırakmış olmasıdır. Osmanlı insanı ve yöneticisi, kendisini tabiata göre şekillendirirken; bugünün modern toplumları ve insanı, tabiatı kendisine göre şekillendirmeye çalışmaktadır.

Bu noktada şunun altını önemle çizmemiz gerekir: Osmanlı Devleti, II. Beyazıt devrinde çıkan Bursa, İstanbul ve Edirne İhtisâb (Belediye) Kanunnameleri ile dünyada ilk defa, en geniş belediye kanununu hazırlayan bunun yanı sıra dünyada ilk tüketici haklarını koruma kanunu, ilk gıda maddeleri nizamnamesi, ilk standartlar kanunu ve ilk çevre nizamnamesini de düzenleyen ülke olmuştur.

Osmanlı Devletinde şehir, kaza ve köylerde, şehrin emniyet ve asayişini temin eden, maddî ve manevî temizliğini muhafaza görevlerini üstlenen hususi memurlar vardı. Bunlara, Subaşı denmekteydi. Köy ve kasabalardakine il subaşları,

büyük merkezdekilerine ise şehir subaşları denirdi. Osman Bey' in ilk tayin ettiği iki memurdan birinin subaşı olduğunu kaydederek, Osmanlıların yerleşim merkezlerinin emniyet, asayiş, maddî-manevî temizlik ve huzuruna ne kadar önem verdiklerini daha iyi anlarız.

Osmanlı'da çevrenin, havanın, limanların ve körfezlerin, cadde ve sokakların temizliğine verilen önem hususunda pek çok misal vardır. 1539 tarihli Edirne Subaşısı'na gönderilen fermana bakıldığında, şahısların ev ve dükkânlarını temiz tutmaları, pislik varsa giderilmesi, çöplük subaşısının mahallelerdeki mezbeleyi kaldırtması, hamamların katı ve sıvı atıklarının temizlenmesi, evlerden çamaşır yıkanan suların yola dökülmemesi, hayvan leşlerinin insanların yaşadığı mekânlardan uzaklaştırılması, açık mezarlık bırakılmayıp duvar çekilmesi, at arabalarının özel mülke konulması konularını içerdği görülmektedir.

Daha 1559 gibi erken bir tarihte, Ağrıboz Limanı'na gelen gemilerin safra dökmelerinin engellenmesi için Ağrıboz Sancakbeyi'ne hüküm yazılmıştır. 25 Temmuz 1886 tarihli belgede, Çanakkale'nin havasının bozulmasına sebep olan 60 bin arşın bataklıkın kurutulmasına ilişkin bilgiler yer almaktadır. 1559 tarihli bir divan kararında da Sapanca dağlarından ağaç kesiminin yasaklandığı belirtilmektedir. Sergilenen bu duyarlı davranışlar sebebiyledir ki, yakın tarihe kadar Osmanlı'da çevre kirlenmesi ya da çevre problemi diye bir sıkıntı yaşanmamıştır. Çünkü bu konuda, henüz hiçbir tehlike olmadığı halde tedbirli hareket edilmiş, önemli kararlar alınmış, çok hassas bir anlayış ve uygulama içerisinde olunmuştur.

Çevre ve Sokak Temizliği

Osmanlı, İstanbul'u nasıl temizliyordu? Osmanlı'da çöp problemi var mıydı? Toplanan atıklar ne yapıyordu? Osmanlı, İstanbul'u nasıl bir "Çiçek Şehir" veya "Gülistan" hâline getirmişti? Osmanlı'da şehrin temizliğini, Subaşı'nın emrinde çalışan "çöpçü subaşı" yapmakta ve de-

netlemekteydi. Çöpçübaşı sokakları acemi oğlanlarına temizletirdi. Bu çöpçülerin sayısı bin kaddardı ve garip kıyafetleri olup, matruş ve keçe külahı giyerlerdi. Çöplük subaşısı, onlara İstanbul sokaklarındaki bütün çöp, hayvan pisliği ve kalıntıları toplatırdı. Evliya Çelebi'nin anlattığına göre, sepetlerde toplanan çöpler deniz kenarlarında çamur teknelerinde ayrıştırılırdı. O devirde sanayi artıkları olmadığı için çöpler suda erir gider deniz kirlenmezdi.

Çarşı temizliğinden çarşı esnafı, mahalle aralarının, meydanların, sokakların temizlenmesinden ve mesken çöplerinin toplanmasından da "arayıcı teşkilatı" sorumluydu. Çarşı temizliği için yapılacak harcamalar "avarız sandığı" denilen esnaf sandıklarından karşılanırdı. Mahalle temizliği ise, mahalle imamına bırakılmıştı. Mahalle sakinlerinin mutlaka katı ve sıvı atıklarını bir nizam dâhilinde atmaları gerekiyordu. 1593 tarihli kararda çirkapların (sıvı atıkların) evlerden gelişigüzel dışarı akıtılmaması ve umumun geçtiği yola bırakılmaması istenmişti.

Çevre Suçları ve Cezaları

Osmanlı yöneticilerinin üzerinde durdukları önemli konulardan biri de yapıların bir nizam dâhilinde inşasıdır. Bütün Osmanlı dönemlerinde, özellikle İstanbul ile ilgili fevkalade düzenlemelerin yapıldığı görülür. 1559 tarihli bir divan kararı, sur diplerine ev yapılmasını yasaklıyordu. Kararda yapılacak ev ve dükkânların hangi ölçüler içerisinde yapılması gerektiği de açıklanıyordu. Şehirde yapılacak binaların mutlak surette bir plan dâhilinde yapılması daima gözetilmiştir. 1744 tarihli bir kararda, Balat'ta inşa olunacak binanın belirlenen ölçüler içerisinde yapılmasına ruhsat verildiği, bu ölçülere uymadığı takdirde yıkılacağı belirtilmekteydi.

Şehir planlaması noktasında görülen bazı düzenlemeler de dikkati çekmektedir. 1573 tarihinde Mimar Sinan'a gönderilen bir hükümdede Aya Sofya Camii etrafına usulsüz yapılan evlerin ve binaların yıkılması ve camiin sağ ve sol taraflarının 35'er arşın boş bırakılması istenmektedir.

Yine Osmanlı İstanbul’unda, binaların yapımı ile ilgili hususlar içerisinde yanan evlerin taştan yapılması, caddeler üzerine şahnişin ve çardak çıkarılmaması gibi şehir nizamına zarar verecek yapılanmalar önlenmiştir.

Şehre gelen içme suyu konusu da Osmanlı idarecilerinin üzerinde hassasiyetle durdukları konulardan biriydi. Suyun şehre geldiği yol güzergâhına yerleşim yapılmaması temel bir prensip gibi gözükmektedir. 1567 tarihinde Haslar kadısına yazılan hükümde Kırkçeşme suyu ve diğer suların geçtiği güzergâhlara bağ, bahçe yapılması, ev inşa edilmesi kesinlikle yasaklanıyordu.

Kanunî tarafından 1539’da, Edirne’nin mahalle, sokak ve çarşılarının temizliğine dair hazırlanan ve dünyanın ilk en mükemmel çevre nizamnamesi olarak kabul edilen “Çevre Temizliği Yasaknamesi”nde ise şu esaslar ve yasaklar ortaya konulmuştu:

Evlerin ve dükkânların çevrelerinin temiz tu-

tulması, görülen pisliklerin o çevre halkına temizletirilmesi, hamam ve hanlar gibi umuma ait yerlerin temizliğine dikkat edilmesi, çevreyi kirlüten esnafın atık maddeleri ve pis sularını tamamen boş yerlere ve şehir dışına atmaları mecburiyeti, arabacıların arabalarını ev ve dükkânların önüne park etmemeleri ve mutlaka özel park yerlerinde durdurma zorunluluğu.

Öte yandan, 16. yüzyılda, İstanbul’daki yangınların çoğunun bozuk bacalardan kaynaklandığı tespit edilmiş ve bozuk bacalı evlerin mimarları meslekten men edildiği gibi, baca kullanımına ve temizliğine uymayanlara “Baca Cezası” konmuştu.

Kaynakça: Mehmet Mazak, Osmanlıda Çevre ve Sokak Temizliği, İstanbul 2001, İSTAÇ Yay.; Ahmed Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, C.6, İstanbul 1993; Ahmet Refik, On Birinci Asr-ı Hicri’de İstanbul Hayatı, İstanbul 1988; Ahmet Tabakoğlu ve Diğerleri, İstanbul’da Sosyal Hayat 1-2, İstanbul 1997-1998; Reşat Ekrem Koçu, İstanbul Ansiklopedisi, İlgili Maddeler, İstanbul 1958-1971; Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul 1996, Tarih Vakfı Yay.; Ahmed Akgündüz, Said Öztürk, Bilinmeyen Osmanlı, İstanbul 1999, OSAY Yay.; Said Öztürk, “Osmanlı Çevre Kültürü”, <http://www.osmanli.org.tr/yazi-4-298.html>; İsmet Binark, “Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı’da Çevrecilik Anlayışı”, Mimar ve Mühendis Dergisi, Sayı: 26; Servet Armağan, “İslâm Çevre Hukukunun Genel Esasları”, İnsan ve Çevre, İstanbul 1992.